

экспертом, следователям и судом. Так как они выполняют общую задачу в уголовном судопроизводстве.

Таким образом, подводя итоги вышесказанного исследования, можно сказать, что все еще существуют проблемы при назначении судебной экспертизы в досудебном производстве, тем самым хотелось бы привести ряд предложений: во-первых, создать для органов уголовного преследования автоматизированную системную программу, во-вторых, повышение профессиональной квалификации эксперта и органов уголовного преследования, в-третьих, увеличить размер заработной платы экспертов и органов уголовного преследования в целях решения проблемы связанной с кадровой политикой. Исходя из этого, в ближайшее время вышеприведенные предложения позволят нам решить ряд проблем возникаемые при назначении экспертизы в досудебном производстве.

Список использованных источников

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения 26.03.2022 г.).
2. Д.А.Сорокотягина И.Н. Сорокотягин. Судебная экспертиза: учебная пособие, издание второе, Ростов-на-Дону: Феникс, 2008 - С. 141.
3. Закон РК «О судебно-экспертной деятельности» от 10 февраля 2017 года № 44-VI. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044> (дата обращения: 26.03.2022 г.).
4. Сайт Центр судебных экспертиз// [Электронный ресурс] <http://forensic.gov.kz/ru>, 2022 г.
5. Яковлев Я.М. Вопросы психологии и логики в судебно-экспертной деятельности. – М.,1977. С-98.
6. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня // Злободневные вопросы российской криминалистики. – М., 2001. С.205.
7. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение –М., 1979 - С.105.

ӘОЖ 343.148

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ САРАЛАУ КЕЗІНДЕ АРНАЙЫ БІЛІМДІ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕСІ

Есқайр Дастан Рзағалиұлы
dastanyeskair@gmail.com

Л.Н.Гумилёв атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің
магистранті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші - Ақпанов А.Н. з.ғ.д. профессор

Сарапшылар судьялар мен алқабилерге қылмыстық іс бойынша мәселелерді, соның ішінде айыпталушының кінәлілігі немесе кінәсіздігін анықтауда үлкен көмек көрсетеді. Прокурорларға сараптамалық дәлелдерді ұсыну және дау айту үшін қарастырылған дәлелдемелер туралы тиісті білім мен түсінік қажет. Алайда, арнайы білімнің мұндай тәжірибесі олардың салаларының негізсіз тарылуына байланысты ескірген және қолайсыз болып көрінеді, өйткені тергеуші мен судьяға тек ғылымға, техникаға, өнерге, қолөнерге ғана емес, сонымен қатар басқа да ғылыми емес білім салаларына қатысты ақпарат пен дағдылар қажет болуы мүмкін, мысалы, спорт, коллекция, әдет-ғұрып және т. б.

Тергеушілердің жүргізген сауалнамасына сәйкес, криминалист пен сот-медициналық сарапшыдан басқа, оқиға орнын тексеруге қатысуға көбінесе техникалық мамандықтардың мамандары тартылады – 36% жағдайда (құрылысшылар, инженерлер, өрт сөндіру техникасы, автотехника, авиатехника, электр қорғау жөніндегі маман). Сауалнамаға қатысқандардың 3% – ы оқиға орнын тексеруге қатысу үшін ғылыми емес білім саласындағы мамандарды (өнертанушы, зергер); компьютерлік технологиялар саласындағы мамандарды – 7 %; экономистерді, бухгалтерлерді-1% тартты. Сондай-ақ, практикада метролог, фармацевт, сүңгуір, тамақтану саласындағы технолог және басқалар маман ретінде осы тергеу әрекетіне қатысуға шақырылған жағдайлар бар.

Арнайы білімнің бірыңғай анықталған анықтамасы заң әдебиетінде дамымаған. Барлық білімді адамдардың білімін қамтитын ең жалпы анықтаманы В. Н. Махов берген. Ол тергеуші мен судья үшін кәсіби болып табылатын білімді қоспағанда, қылмыстық іс жүргізу заңнамасында анықталған жағдайларда және тәртіпте іс бойынша шындықты анықтауға көмектесу үшін қылмыстарды тергеу мен қылмыстық істерді сотта қарау кезінде қолданылатын кәсіби қызметтің әртүрлі түрлеріне тән арнайы заңнамалық білімді түсінеді. Мұндай жалпы түсінік тиісті саладағы XIX-XX ғасырлардағы ғылыми зерттеулердің нәтижелерін талдау және өңдеу негізінде жасалды. Бұл тәсіл ыңғайлы, өйткені ол арнайы білімнің мәні туралы жалпылама түсінік береді, олардың барлық белгілерін ашпайды. Бұл ұстанымды көптеген зерттеушілер ұстанады. [1]

Басқа ғалымдар осы құбылыстың анықтамалары мен басқа да белгілерін біріктіре отырып, арнайы білім ұғымын толығырақ сипаттайды. Алайда, ғылымдағы көзқарастардың әртүрлілігі, олардың белгілі бір ортақтығына қарамастан, қылмыстық процестегі арнайы білімнің мәнін анықтауда толық анықталмайды. Әрбір ғалым өзінің жеке көрінісінде осы құбылыстың жеке қасиеттеріне баса назар аударып зерттейді.

Бірқатар ғалымдар арнайы білім көзі бола алатын салаларды анықтауда объективті критерийді басшылыққа алуды ұсынады. Сонымен, белгілі криминалист ғалымдар тобы "тергеуші университетте оқыған кезден бастап жалпы кәсіби білімге (қылмыстық процесс және т.б.) және белгілі бір арнайы білімге ие; соңғысын алу көздері криминалистика, сот сараптамасы, сот медицинасы, сот психиатриясы және т. б. деп санайды. Арнайы және кәсіби білім салаларын бөлектеу үшін берілген объективті критерийдің артықшылығы оның қарапайымдылығы мен түсініктілігі болып табылады. Осылайша, болашақ тергеуші университетте оқыған заңды құқықтық емес пәндер дәлелдеу адресатының кәсіби білімінен алынып тасталынды. [2]

Сонымен қатар, мұндай көзқараспен келісу қиын. Өйткені, белгіленген ұстаным тергеушінің кәсіби білімінің арнайы бөлігін, атап айтқанда сот сараптамасы, сот психологиясы, сот медицинасы және т.б. саласындағы білімді тану қажеттілігіне әкеледі. Сондықтан арнайы салалардағы білімнің бір бөлігі тергеушінің кәсіби білімі болып табылады. Сондай-ақ, оқу пәні көлеміндегі криминалистика мәселелері тергеушінің кәсіби эрудициясына кіретінін атап өткен жөн, бірақ бұл криминалистикалық сараптама мәселелеріне қатысты емес.

Қылмыстық процесс - мемлекет уәкілеттік берген адамдардың қылмыстарды ашу, тергеу және оларға кінәлі адамдарды әшкерелеу жөніндегі қатаң түрде ресімделген қызметі. Сондықтан нақты тергеушінің, прокурордың, судьяның иелігіндегі кез-келген білімді емес, тек өз кәсібінің өкіліне өз міндеттерін сауатты орындау үшін қажет білімнен тыс білімді тану қажет . Дәлелдеу кезінде кәсіби білімінің көлемін анықтау мәселесін шешудің жолдары туралы кез келген университеттегі әр заңгер игерген пәндердің нақты тізімін қамтитын "Құқықтану" мамандығы бойынша білім беру стандартына енгізсе екен деймін.

Сараптамалық дәлелдер - бұл белгілі бір істі дәлелдеу үшін қолдануға болатын құралдардың бірі екенін әрқашан есте ұстаған жөн. Сарапшылардың тұжырымдарына шамадан тыс сенім арту қаупі ДНҚ-ны талдауға байланысты бірқатар істерде көрсетілген,

онда айыпталушыға қарсы қылмыс орнында табылған ДНҚ-дан басқа ешқандай дәлел жоқ. Апелляциялық сот сараптамалық қорытындыларды іс бойынша басқа дәлелдемелер негізінде ғана бағалауға болатындығын атап өтті. Мұндай жағдайларда, қандай да бір шектеулі болса да, басқа дәлелдердің болмауы іс бойынша айыпталушы үшін өлімге әкелуі керек. [3]

Іс бойынша басқа дәлелдемелердің маңыздылығын ескерместен, сараптамалық дәлелдерге шамадан тыс сенім білдіру қаупі прокурорлар кеңес алу және қарау үшін полиция ұсынған кез-келген құжаттаманы қарау кезінде ескеруі керек фактор болып табылады.

Сот дәлелдерді анық біліксіз немесе ынталы әуесқойлардан гөрі сарапшылар ұсынбауы керек деп алаңдайды. Көбінесе сарапшының өз құзыретінен тыс мәселелер бойынша куәлік бермеуін қамтамасыз ету өте маңызды, егер сынықтар мен сүйек аурулары бойынша сарапшы апелляциялық сот ішкі істер министрлігінде тіркелген сот патологы сияқты "өлімнің барлық себептерін қарау үшін тәжірибесі немесе білімі жоқ" деп шешкен жағдайда өлімнің себебі туралы қорытынды жасаған жағдайда ғана реттеледі. [4]

Алайда, куәгер оқу саласында тиісті ресми біліктілікке ие болған жағдайда, тәжірибенің жоқтығынан қабылдау туралы дау сирек кездеседі. Егер сарапшы тәжірибеге немесе бейресми зерттеулерге негізделген білім алса, проблемалар жиі туындауы мүмкін, бірақ бұл жағдайда да бұл білім сотқа көмектесе алады.

Қылмыстарды тергеуде арнайы білімді қолдану субъектілері. Кең мағынада, қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімді қолдану субъектісі қылмыстық процестің әр қатысушысын тануы керек, өйткені тергеушінің мысалында бұрын көрсетілгендей, адам кез-келген саладан кез-келген білімге ие бола алады. Мұндай білім, егер олар дұрыс қолданылса, тақырыпқа жүктелген функцияларды дәл және сауатты орындауға мүмкіндік береді. Алайда, қылмыстық істі тергеу кезінде арнайы білімді қылмыстық іс жүргізуге қатысушы (білімді адам емес) тек танымдық мақсатта, яғни процессуалдық емес түрде қолдана алады. Арнайы білімді осындай қолданудың нәтижесі қылмыстық іс бойынша дәлел бола алмайды. Мұндай қолданудың нәтижесін іс жүргізу арқылы бекіту қажет болған жағдайда, заңда белгіленген тәртіппен хабардар адам шақырылуға жатады.

ҚР Қылмыстық-процестік кодексі қылмыстарды тергеу кезінде процестік нысанда арнайы білімді қолданатын екі субъектіні ғана тікелей атайды – бұл:

- 1) сарапшы
- 2) маман .

Сонымен қатар, ҚР ҚІЖК-нің бірқатар ережелері мәйітті қарау мен эксгумацияға "сот-медициналық сарапшының, дәрігердің немесе өзге мамандардың" міндетті түрде қатысуын (80-бап), сондай-ақ куәландыру өндірісіне "дәрігердің немесе өзге маманның" қатысуын белгілейді. [5]

Нормаларды лингвистикалық талдау заң шығарушының сот-медициналық сарапшыны (лауазымын, кәсібін белгілеу) және дәрігерді (мамандықты белгілеу) көрсетілген тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде маманның іс жүргізу жағдайымен қамтамасыз етуге деген еркін анықтауға мүмкіндік береді. Кәсіби цензураны заңнамалық енгізу (шақырылатын ақпарат беруші тұлғаның кәсібін атау), сондай-ақ нақты маманның қатысуының артықшылығы шақырылатын ақпарат берушінің құзыреттілігін көрінеу анықтау арқылы тергеу әрекетін неғұрлым сапалы жүргізуді қамтамасыз етуге бағытталған.

Сол сияқты ҚР ҚІЖК 538-бабының 1-бөлігінде он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмаған жәбірленушіден немесе куәдан жауап алу кезінде және тергеушінің қалауы бойынша және он төрттен он сегіз жасқа дейінгі жәбірленуші мен куәдан жауап алу кезінде педагогтің міндетті түрде қатысуы (кәсібін белгілеу) белгіленген. Бұл заңнамалық ереже мұғалімнің іс жүргізу жағдайын және, тиісінше, оның құқықтары мен міндеттерін анықтау тұрғысынан өте қайшылықты. [6]

Мұғалім-бұл педагогика, балалар мен жасөспірімдер психологиясы саласында арнайы білімі бар адам.

ҚР ҚІЖК-нің жүйелі түсіндірмесі педагог мәйітті қарауға шақырылған дәрігер сияқты маман болып табылады деп болжауға мүмкіндік береді. "Педагог" дербес қатысушысының ҚР ҚІЖК-де "қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар" II бөлімінде көзделмеген. Алайда, егер дәрігердің функциялары мәйітті тікелей қабылдау және оның жасырын қасиеттерін зерттеу арқылы арнайы білімді қолдану арқылы жаңа фактілерді алуға азайтылса (өлім белгілерін анықтау, дене жарақаттарының локализациясын анықтау және т.б.), онда мұғалімнің функциялары, бір қарағанда, аудармашының міндеттеріне жақын – атап айтқанда: кәмелетке толмаған куәгердің қылмыстық процестің басқа қатысушыларымен өзара әрекеттесу мүмкіндігін қамтамасыз ету. Аудармашы сияқты, мұғалім тергеушінің сөздерін балаға түсінікті тілге "аударды" және адресатқа жас баланың айғақтарының мағынасын түсінуге көмектеседі.

Ресми түрде, мұғалімнің процедуралық рөлі тергеу әрекетінің хаттамасында осы әрекетті орындау кезінде оның қатысуы туралы жазба болған кезде орындалды деп саналады. Бұл тұжырым тергеу тәжірибесін зерттеуге әкеледі. Сонымен бірге, криминалистика және қылмыстық процесс теориясы мұғалімнің қатысуын жасөспірімдердің психикасын неғұрлым толық зерттеу, олардың қоршаған ортаны дұрыс қабылдау, есте сақтау және қалпына келтіру қабілетін дұрыс бағалау, тергеушіге кәмелетке толмағанның жас ерекшеліктерін, оны тәрбиелеу жағдайларын, оның психикалық даму ерекшеліктерін ескере отырып, жауап алу кезінде арнайы педагогикалық әдістер мен әдістерді қолдану қажеттілігімен байланыстырады., сондай-ақ жауап алынатын адаммен психологиялық байланыс орнату.

Педагогикада балаларды жалпы әңгімеге тартудың, олардың қарым-қатынасын дамытудың, балаға демалу үшін назар аударудың бірнеше ойын әдістері жасалды, оларды кәмелетке толмаған айыпталушыдан, куәгерден немесе жәбірленушіден жауап алу кезінде қолдануға болады.

Педагог тергеушіге кәмелетке толмағанның психикасын, жауап алу ұзақтығын ескере отырып, жауап алу орнын таңдауға қатысты кеңес бере алады; сұрақтар қоюда, айғақтарды түсіндіруде ерекше мән-жайларды көрсете алады (ерекше әсерлілік, көру, есту қабілетін анықтау үшін психиатриялық сараптама тағайындауға кеңес беру және т.б.), оларды хаттамалау кезінде айғақтарды тұжырымдауға, сондай-ақ нақтылық тұрғысынан оларды бағалауға көмектесе алады.

Осылайша, егер біз ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормаларын жобалау кезінде заң шығарушы негіздеген кәмелетке толмаған баланы жауап алуға мұғалімнің қатысуының теориялық моделіне жүгінетін болсақ, онда мұғалімді тергеу әрекеттерін жүргізуге маманның әр түрлі қатысуы деп тану керек.

ҚР ҚІЖК - нің 85-бабында: "Аудармашы - Кодексте көзделген жағдайларда қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуға тартылатын, білуі аударма үшін қажет тілді еркін меңгерген адам"деп көрсетіледі. Шет тілін білу қылмыстық процестегі арнайы білімге қойылатын барлық талаптарға жауап береді, бұл аудармашыны білімді адамдарға жатқызуға мүмкіндік береді. [7]

Маман мен аудармашының іс жүргізу жағдайының ұқсастығы ескі қылмыстық іс жүргізу заңында байқалды. Сонымен, В. Н. Махов іс жүзінде қылмыстық процеске қатысушыларды теңестіріп, маман мен аудармашы "бұл дәлелдеуде көмекші және көмекші рөл атқаратын субъектілер" екенін көрсетті

Алайда, жоғарыда аталған жағдайларға қарамастан, аудармашының арнайы білімі қылмыстық процесте маман мен сарапшы қолданатыннан сапалы түрде ерекшеленеді. Қылмыстарды тергеу кезінде іс үшін маңызды фактілерді анықтаудың екі әдісін ажырату керек:

- 1) тікелей қабылдау;
- 2) жасырын қасиеттерді және өзге де өзара байланыстарды зерттеу .

Объектілер мен құбылыстардың жасырын қасиеттері мен өзара байланысын сәтті орнату арнайы білімді қолдануды қажет етеді. Сонымен, ұрлық орнын тікелей тексеру арқылы сіз белгілі бір заттардың жоқтығына көз жеткізе аласыз. Алайда, материалдық құндылықтардың жетіспеушілігі (немесе артық болуы) бар екенін анықтау үшін арнайы зерттеу қажет. Сондай-ақ, аудармашының қолданған білімі сарапшы мен маманның білімінен сапалы түрде ерекшеленеді, өйткені біріншісінің функциялары негізінен техникалық болып табылады және қылмыстық процесте не болып жатқанын тікелей қабылдауға дейін азаяды [8] Ал сарапшы мен маман объектілердің жасырын қасиеттерін зерттеуге, объектілердің (құбылыстардың, фактілердің) айқын емес өзара байланысын анықтауға шақырылады.

Осылайша, аудармашы қылмыстық процесте қолданылатын мағынада білімді адам емес. Ол, әрине, дәлелдеу адресаты үшін кәсіби емес білімге ие. Алайда, бір белгінің болмауы аудармашының білімін қылмыстық іс жүргізу мағынасында ерекше деп тануға мүмкіндік бермейді.

Арнайы білім - білімді адамдардың қылмыстарды тергеуге қатысу негіздерін, сондай-ақ қылмыстық процесте заңсыз салалардан білімді қолдану шарттарын белгілейтін маңызды процессуалдық институт. Алайда, қазіргі уақытта мұндай маңызды ұғым заңнамалық тұрғыдан бекітілмеген.

Жүргізілген зерттеу негізінде қылмыстық процестегі арнайы білім деп арнайы дайындық немесе өзін-өзі тәрбиелеу шеңберінде білімді адам алған, әдебиетте бекітілген, іс жүзінде сынақтан өткен, адресаттың кәсіби білімін құрмайтын, объектілердің жасырын қасиеттері мен өзара байланысын зерттеу негізінде жаңа ақпарат алу мақсатында қолдануға жататын ғылыми немесе ғылыми емес сипаттағы жүйелі мәліметтерді түсіну ұсынылады, қылмыстарды ашу және тергеу барысында қылмыстық іс жүргізу заңымен анықталған. [9]

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Бычкова С.Ф., Сейтенов К.К. Сот сараптамасының құқықтық, ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік негіздері. - Нур-Султан, 2020.
2. Ищенко Е.П. Криминалистиканың бүгінгі жағдайы // № 4 Криминалистика хабаршысы. - М.: Спарк, 2006.
3. R v Doheny & Adams (1997) 1 Cr. App. R. 269 (372 тармақта).
4. R v Clarke Morabir [2013] EWCA Crim. 162 б.
5. ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі 80-бап. Маман
6. ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі 538-бап. Педагог пен психологтың қатысуы
7. ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі 81-бап. Аудармашы
8. Ищенко П.П. Қылмыстың іздерін алдын-ала зерттеу барысында іздеу туралы ақпарат алу. – М.: 1994. - Б.7 б
9. Исаев А.А. Қылмысты саралау үшін арнайы білімді қолдану. - Алматы, 1997.